

Sedm dní do pohřbu

autorka: Eva Lammelová, dramaturgie: Brit Jensen, zvuk: Tomáš Pernický

„A světla ubývá a světla ubývá a světla ubývá víc a víc... jsem jedna ze dvou, jsem jedna ze dvou, jsem jedna ze dvou polovic,“ zpívá se v autě, ve kterém mladá rodina míří do Litomyšle. „To je tak neuvěřitelný, ještě včera jsem k ní mluvila a teď už tady není.“ Sedm dní do pohřbu je dokument o týdnu, který začal smrtí (autorčiny) milované babičky a skončil pohřbem. (ČRo)

Jan Hanák: Nevím jak vás, ale mě u dokumentu napadla celá řada asociací. Evu zjevně taky, má tu popsaný celý barový lístek.

Eva Lammelová: Já mám totiž špatnou paměť.

Jan Hanák: Než začnu já, tak se nejprve obrátím do publika. Chce se někdo na něco Evy zeptat?

Publikum: Já bych chtěla vyjádřit obdiv, protože sama jsem si prošla něčím podobným. Tehdy bylo sice povoleno už dvacet lidí, ale zase byl problém, že zesnulá babička měla pět dětí. Bylo složité vybrat kdo půjde a nepůjde. Naštěstí u nás to ty počty tolik neřešili, takže tam bylo trochu víc lidí, ale nedokážu si představit, že by to z mojí rodiny někdo takhle zpracoval. Mě to přijde hrozně pěkné, protože si člověk uchová tu vzpomínku.

Eva Lammelová: Děkuji. No, když to člověk poslouchá po roce, tak to je zase úplně jiný. Já mám fakt špatnou paměť, moje hlava hodně věcí vytěšňuje, takže to je povědomě možný důvod, proč točím. Už jsem se setkala s reakcemi, kdy mě někdo považoval za brutální, že jsem to točila, ale je fakt, že první moje reakce byla to, že to musím točit. Asi jsem prostě ta dokumentaristka. No a teď mi dochází spousta nových věcí. Došlo mi, že to je vlastně rok a den a že jsme tady, bez roušek, pijeme pivo a přišel obrovský posun alespoň v tom pocitu. Teď tu sedíme uvolněně, pohoda, ale loni touhle dobou to by stres, lidé vůbec nevěděli, co bude. Nemohli ani navštěvovat své blízké. Hodně lidí má tendenci brblat a já se jich ptám: Proč? Vždyť jsme o strašný kus dál. Takže i tohle ve mně při poslechu vyčnívalo, ta vděčnost, že jsme se posunuli. To, že jste nemohli navštívit svého blízkého, to bylo prostě strašný. U nás ta smrt není tolik zpracovaná, a ten covid tyhle problém více odhalil. A i tohle jsem se do toho dokumentu snažila dostat. Vlastně většina lidí v našem státě umírá v institucích. To není dobrý,

Jan Hanák: Ten covid vlastně ukázal, jak moc to vadí, když toho člověka nemůžete navštívit, ale vlastně ukázal i to, co je bohužel běžné z jiných důvodů.

Eva Lammelová: Ano, přesně. A i ta Naďa, to je moje dobrá kamarádka, ta poradkyně pro pozůstalé, jak tam hovoří, tak ona je první autorizovaná osoba u nás, průkopnice poradenství pro pozůstalé.

Byla jsem moc ráda, že se mnou točila, protože ona ví. Já se jí ptala, jak je možný, že stát nedovolil, abychom tam šli. Vždyť už je druhá vlna, jak to, že se ještě nevymyslel způsob, abychom tam mohly být. A ona řekla, že v jejím sanatoriu, kde dělá, protože ona je jak teoretik, tak praktik, tam tomu jdou naproti. Mají skleněná skla mezi lidmi, nakoupili tablety, aby si pozůstalý mohli skypovat, jdou tomu naproti. Šli tomu naproti, jsou ojedinelý. Je vidět, že to jde. To jsou ty stádia smutku. Nejdřív je smutek, pak je vztek. „Jak to, že vám nedovolili jít za tou babičkou? Vždyť to určitě nějak šlo.“ Já jsem to tam vlastně už nedala, ale já jsem volala řediteli nemocnice, kde babička byla. Stálo mě to asi deset telefonátů, ale nakonec jsem se mu dovolala, jestli by nás tam nepustil, to byl takový ten zlom, kdy to ještě nebyl ten tvrdý lockdown. Já jsem mu říkala, že ona umírá, že se s ní musíme rozloučit a on nám to povolil. Takže bylo vidět, že když víte, za čím si jdete a nenecháte se odbýt, tak to jde. No, a tak na dali mundúr a pět se nás tam vystříдалo. A já jsem strašně vděčná, že se nám to povedlo, protože jsme všichni věděli, že to bude naposled. Většina lidí tady tu možnost neměla, což chápu, protože jsou stavěný na to, že když se řekne že se to nesmí, tak se to nesmí. No a tahle Naďa mi řekla, že ten všechn vztek byl patřičný, protože sice se to prý nesmělo, ale mohlo to jít. On v tom je i strach. Jako vlastně principiálně ve všem. Ten strach nás paralyzuje a je to škoda. Je třeba z toho vystoupit.

Jan Hanák: Já jsem si vlastně říkal, že tam toho covidu je moc, ale ono to je logické vzhledem k době, kdy to vzniklo. Každý z nás, kdo měl někoho, kdo umřel v této době, já jsem si to třeba zažil, tak se s tím musel vyrovnat. Já jsem to měl i s určitým vztekem k těm zařízením. Jsem si vlastně říkal, jak to je absurdní, že do obchodáku můžeš a takhle důležitá věc, jako rozloučit se se svým blízkým je zakázána. Takže tomu rozumím a je dobře, že to bylo vloni odvoláno. Ale jsem vděčný, že se tam objevovali i některé universálnější věci, které člověk řeší, i když covid není. Jak jste třeba formulovali ten text, nebo vybírali fotku, která tam má být. Takové ty hluboké zármutky a ty klišé. Člověk si říká, co tam má napsat, co má vlastně říct. Bylo zajímavé, jak jste o tom přemýšleli. Já jsem profík, jsem kněz, a dodneška nevím, co znamená „upřímná soustrast“. Nemám to rád. Nevyvolává to ve mně nic příjemného. Já s nikým nechci být společně ve strasti. Naopak. Já vždycky říkám, že pohřeb je poděkování za život. Není to o strasti. To, že tam je smutek, to je jasný, ale to není strast, to je pro mě něco jiného. Vlastně jde o to, že člověk podá ruku, což před rokem vlastně taky nešlo, a neví co říct. Tak si pomůže takovým klišé. Možná nemusíte říkat nic. Prostě jen s tím člověkem buďte, podejte mu ruku, cokoliv. Nebo mu řekněte nějaký hezký slovo jiný. Cokoliv. No a v tomhle mi to přišlo cenné. Tohle je naprosto zásadní doba, ten týden, zvlášť pro lidi, kteří jsou blízko. A teď co máte dělat? Já to třeba zažil u bráchy, když mu umřela žena. Nevěděl ten první den, co má dělat. A já jsem mu jako brácha začal zařizovat ty praktické služby. Pohřeb, rakev, kostel. Člověk na to v tu dobu nemá myšlenky. Ale vlastně to je poděkování tomu člověku. Jsou to praktické věci, ale i ty mají terapeutický účinek. Máte se čeho chytout.

Eva Lammelová: Jo. Ale vlastně ale pak když ty věci skončej, tak to začne. Jak říká můj manžel, nejprve tam je ta nedefinitiva a pak se to tím pohřbem stane definitivní. A to mi došlo, když jsem viděla tu fotku a zajíždějící rakev a chtěla jsem se ji dotknout, což je možná absurdní, ale jak ta rakev zajede a nejednou máte možnost začít truchlit, protože těch sedm dní řešíte praktický věci. Proto jsem se i snažila o to nabourávání konvencí. My jsme pohřeb organizovali už potřetí, ale ty první dva pohřby byly strašně konvexní a mě vlastně došlo, že díky covidu, což je zdánlivě paradox, jsme měli poprvé smysluplný pohřeb, kde jsem mluvila já a teta. A jak jsme mluvili, tak jsme si museli připravit co budeme říkat. A to je něco, k čemu by nedošlo, kdyby to bylo bez covidu. Byla by tam nějaká paní, co vás nezná a říká jen ty konvenční slova...

Jan Hanák: Byl jsem jednou přizvaný kněz v obřadní síni. A byla tam jedna hodná paní, já jí znal, a ona si právě vylosovala jednu ze tří věcí, co tam říká, a měla „Knihu života“. No a teď začala vyprávět, kde se zesnulá narodila, kde se vdala, kdy vstoupila do JZD a tak. Až skončila patetickým přednesem „A na sedmdesáté deváté straně se kniha paní Vomáčkové definitivně... Zavřela.“ No a jsem si říkal o čem to mele. No a mě nenapadlo nic lepšího, než přijít k tomu pultu a začít „Tak, a my si tu knihu, zase otevřeme.“

Jan Hanák: No ale teď se vrátíme k té technické části. Martina má určitě plno otázek, já to jen nasměruji. Vlastně když si představíme sebe, jako dokumentaristy v této situaci. Je to velmi niterné, emocionální téma. Teď nás napadne, budu točit. Ale jak? A mě se na tom líbilo, že to nebylo jen půl hodiny drama, že tam byla určitá lehkost, které je ti svým způsobem vlastní. Ale tím nemyslím zlehčování. Ale bylo to úsměvné, ne výsměšné. Bylo to takhle cílem, nebo to byla jen intuice?

Eva Lammelová: Já v audiu natočila tři velké věci. A všechny byly o mě. Z čehož si můj manžel už dělá srandu. Ale naopak ve filmu nikdy netočím o sobě. Mě to v audiu je příjemnější, protože nejste vidět. I když někdo vždycky řekne, že to je exhibicionistický. A já s tím vždycky bojovala, jestli mám zase točit o sobě. Ale v tomhle případě, já to vůbec neplánovala. Já prostě jen vytáhla mobil a natáčela. Já mám naštěstí kvalitní mobil, ale některé pozdější části už byly na rekordér. A já si díky tomuhle uvědomila, že jak s těma mobilama žijeme, tak ty ho můžeš mít u někoho vytaženéj, pár centimetrů od něj a on to vůbec neregistruje.

Martina Pouchlá: Já bych do toho ráda vstoupila. Autoři jsou různí. Někteří o tématu dlouho uvažují, zda ho mají natáčet, Eva do toho šla po hlavě. Nicméně nemohla bys pro studenty odhalit, jaké to bylo vyjednávat, abys vůbec mohla točit takhle o sobě a takovouhle emoční situaci? A jak na to reagovalo tvoje okolí, které třeba svoje pocity okolo smrti babičky nechtělo sdílet?

Eva Lammelová: No moje rodina je vlastně už zvyklá, že je otravuji tím diktafonem. Takže já už brala automaticky, že ta rodina se mnou točit bude. A párkrát se mi stalo, skrz ten mobil, že jsem i já zapomněla že točím. A párkrát se na mě ségra otočila s tím, že „počkej, ty už zase točíš?“ A pohádali jsme se. Byla jsem do toho tak zažraná, že jsem občas zapomínala, že ti vaši blízcí třeba nechtějí točit. A ex post jsem si uvědomila, jak to muselo být těžký i pro mamku. Že jí vlastně umřela máma a já tam kmitala telefonem. No a když jsme to poté pouštěli na DOKU zahradách, tak moje teta se tam zapojila do debaty a ona vlastně byla dojatá a říkala, jak skvělý je, že jsem to natočila, že je ráda, že to máme zaznamenaný a že to pro ni taky bylo terapeutický a mohli jsme se s tím lépe vyrovnat i skrz poslouchání. Takže tohle byla moje odměna. Oni vlastně nechtěli, abych točila na tom pohřbu, což jsem pak i pochopila, když jsme zvažovali s Brit, jak to ukončit. On ten konec měl několik variant. Ale nakonec jsem tam dala jen toho Eltona Johna z kapsy, protože jsem pak taky usoudila, že by to nebylo patřičný a vlastně i zbytečný, až moc doslovný. Ale chtěla jsem tam mít aspoň fragment toho pohřbu, na doznění.

Jan Hanák: Já jsem si říkal, že tam ten pohřeb vůbec nebude. Vždyť ani smrt tam není. Ano, ta pointa je pohřeb sám, ale vlastně nepotřebuji, aby tam byl. Hlavní je těch sedm dní mezitím. On tam celou dobu cítit byl. Byl tam ten bod T0, ta příčina a celou dobu to směřovalo k bodu T1, tomu pohřbu.

Eva Lammelová: Ona se tak jmenuje i jedna kniha, ale zapomněla jsem jméno autora. Ono to celý bylo spontánní, žádný koncept nebyl. Prostě se to dělo, byl to chaos. Prostě jsme si s Brit zavolali a ona „To bude dobrý, toč to.“ Nešlo to ale plánovat. Primární bylo, že se něco dělo.

Jan Hanák: Ano, to je téma, které nejde dopředu připravit, nemůžeš si napsat nějaký koncept. Ale o to víc bych čekal, že o to víc bude postprodukce náročnější, protože pak se z těch sedmi dnů natáčení musí poskládat nějaký příběh. Jaké to bylo v tomto případě?

Eva Lammelová: No bylo to vlastně úplně jiné, než jsem to původně chtěla. Já jsem tam ty odbornice dodala ex post, původně jsem to chtěla bez nich. Ale nakonec jsem si řekla, že by bylo dobrý, mít tam ten další rozměr. A třeba ta Blanka Javorská, jak tam mluví o přírodním pohřebnictví, to je extrémně inspirativní věc. A mě tam vlastně došlo, jak tohle všechno pro mě bylo strašně nepřírozený. No, jak jsem tam slyšela mluvit tu ženu o tom přirozeném pohřebnictví, tak jsem si říkala, že to tam prostě musíme dostat. No a takhle to postupně vznikalo. Já jsem si říkala, že můžeme nejdřív udělat první část tu moji rodinu a pak druhou část ty odbornice. Ale Brit s tím nesouhlasila a měla pravdu, to nefungovalo. Takže jsme to začali prolínat a byli tam ty dvě linky a pak jsme ve střížně dodělali vyzvánění telefonu. Já ale nerada pracuji s předělama, já mám ráda, když to teče. Ale nakonec jsem ráda, že to tam je, pomohlo to. Když to řeknu trochu sobecky, mě se to točilo dobře, já jsem na mateřský, takže jsem ty rozhovory točila přes Skype a nemusela jezdit přes půlku republiky. Třeba ta žena z pohřebního ústavu v Lanškrouně, to je moc zajímavý, ona byla strašně vydešená. To bylo přesně jak ta Naďa říkala, ty lidi byli paralizovaný, měli velkej strach. Jsem ji říkala, že to bude anonymní, ať se nebojí, ale ona to tam dát nechtěla. A teď co dělat? Já jsem trochu masochistka, já dělám autorizaci úplně s každým, i když si o ni třeba neřekne. A tady jsem si říkala, že to je na škodu. Ale nakonec jsem to dodržela, takže to tam je zautorizovaný. Paní jsem přesvědčila.

Jan Hanák: Ty rozhovory s odborníky, mě to přišlo jako přirozená část těch sedmi dní. Protože stejně tak jako přemýšlíte, jestli použít nebo nepoužít klíše, nebo jakou fotku tam dát, tak i hledáte způsob, jak ten pohřeb udělat, třeba přírodně, nebo jinak. A teď je doba, která nabourává klasické koncepty servisu. Já to znám i z kostela, spousta lidí je zvyklá na servis. Každý týden chodí do kostela, jsou prostě zvyklí. A najednou to ze dne na den zavřou. A teď co? Je možnost onlinu, ale k tomu já byl vždycky rezervovaný. Prostě jsem katolík a nemůžu chodit na nedělní mši. Končí všechno nebo to nejde nějak jinak? A podobně je tomu i u těch pohřbů. Končí všechno, protože tam nemůže být víc než deset lidí a nevejde se nám tam obřadník nebo muzikant? Člověk pak začne víc přemýšlet o tom, jaký to má celý smysl. V tom mi dávalo smysl v tom konceptu vyprávění toho příběhu, že se bavíš s těmi lidmi a hledáš další způsoby. Působilo to přirozeně.

Eva Lammelová: No, a to přírodní pohřebnictví jsem točila ještě v tom týdnu, ty zbylé ženy ne. A jestli se můžu zeptat vás, my jsme s Brit měli takovou diskuzi. O tom zvířecím krematoriu. Brit to tam

nechtěla, ale já jsem provokater, já to tam chtěla. Jak to působilo na vás? Nebylo to nepatřičný? Přirovnávat zvířecí krematorium k lidskému pohřbu... Brit říkala, že už to je moc. Ale mě to nepřišlo moc, byla to ta realita. My najednou řešíme, že budou online přenosy a u zvířat se to už dávno děje. Ale i Honza říká, že to na něj bylo moc.

Jan Hanák: Já jsem dával hlavu do dlaní. Ale to není proti tobě. Pro mě to je za čárou. Ale jsem rád, že si to tam dala. Protože přesně tady uvažujeme, co ten pohřeb vlastně je. Mě přišlo zajímavý porovnávat, jestli to je s lidmi i zvířaty stejný, nebo tam je rozdíl. Formálně to je třeba podobný, ale když to je takhle postavený vedle sebe, tak si říkám, při vší úctě k pejskům, ale není to divný, že takhle pochováváme stejným způsobem zvířátko jako babičku?

Z publika: Podle mě to je docela relevantní. Vlastně pohřby, to provádí nějaká služba a vy nevíte, co se s tím vaším blízkým přitom děje. A přitom streamování vidíte, co se tam dělá, jak ho češou toho psa, ale mohl by to být i člověk. Vy pak víte, co s ním je. A to odloučení není potom tak silný. Podstata toho rozhovoru nebylo to, že se dějou zvířecí pohřby, ale koncept toho streamu.

Eva Lammelová: Mě teď napadá, že jsme tu diskuzi s Brit mohli natočit, protože už jen to, že se o tom bavíme, je o té době vypovídající. I když otázka, kdy je té reflexe až moc. Já jsem ráda, že tam je rozhovor s mým manželem. A to zase bylo spontánní. S tou brit by to asi bylo až moc vykonstruktovaný. A Jirka ve studiu říkal. „Vy se takhle doma opravdu bavíte? No to je inspirující, možná bych se měl s přítelkyní taky takhle pohádat.“

Martina Pouchlá: V takových situacích, kdy člověk natáčí něco, co se ho bytostně dotýká, tak musí potom přepínat mezi svými dvěma částmi osobnosti. Mezi Evou, která truchlí po své babičce a mezi dokumentaristkou, režisérkou, která chce mít dobrý materiál, aby mohla sestříhat dobrý dokument. Jak ses s tímto dilematem vypořádala ty?

Eva Lammelová: No já to tak neměla. Já to u mě nemám oddělený, ale provázaný. I já tam vlastně zapomínám na ten mobil v ruce. Já se dokumentaristice věnuju osm let a zhruba tady jsem si uvědomila, že jsem na správné životní cestě a profesi si vybrala správně.

Martina Pouchlá: Dobře, ale neměla si někdy tendenci uvažovat jako režisérka? Že sis řekla: „Dobře a teď tady do toho ještě víc zatlačím, abych se svých blízkých získala lepší materiál“? Jak část do toho ta režisérka vstupovala?

Eva Lammelová: Ano, teď si uvědomuji, že tam byly takový momenty. Třeba se Zuzankou, mojí sestrou, která tu teď je. Já vím, že ona je introvertní, takže jsem ji občas víc motivovala k debatě. Ale ne nějak koncepčně, ale spontánně. Prostě jsem ji tam chtěla mít. Všechny, které jsem tehdy měla kolem sebe, třeba manžel nebo dcera, jsem tam chtěla mít. Vlastně ten perex na stránkách rozhlasu,

vymyslela Zůza. Dala jsem tam to o tom kopání brambor. A to dávalo smysl, protože jsme se snažili dívat na konvence pohřbívání jinou optikou.

Jan Hanák: Zuzko, nepřišlo vám to násilné?

Zuzana: Chvílema docela jo. Občas vytáhla telefon, aniž by mi o tom řekla a začala se se mnou bavit a pak jsem zjistila, že to natáčela.

Eva Lammelová: Ale to bylo jednou, a to jsme si vyříkali. Třeba proto dělám ty autorizace.

Jan Hanák: No a s odstupem potom roce, změnilo se vaše vnímání toho natáčení? Třeba jako vaše teta?

Zuzana: Já jsem na to potom zapoměla, ale když jsem to zase slyšela, tak to bylo hrozně fajn, slyšet to. Je to pro nás i vzpomínka.

Eva Lammelová: Ono není nic těžšího než pracovat s rodinou. Myslím si, že jsem tak zaujatá, že občas působím jako sobec, že pak zapomenu že natáčím. Ale to si pak ještě vyříkáme. Ale ono přitom natáčení to třeba bolí, ale za rok, za dva, je člověk rád, že to má.

Z publika: Já se v tom viděla, protože můj dědeček umřel během covidu v Anglii a my jsme se tam nemohli dostat. Takže jsme ten pohřeb streamovali přes Messenger. Ze začátku mi to přišlo hrozně zvláštní, ale pak jsem pochopila, že bychom neměli jinou možnost se s ním rozloučit. Ale taky, za normálních okolností by mě tohle nenapadlo, že se bude natáčet pohřeb.

Jan Hanák: Ano, je to divné. Na druhou stranu, nevím, jestli třeba nemáte v rodinných albech staré fotky. Ono to bylo už od vynálezu fotoaparátů časté, že se tyhle věci fotili. Já mám třeba takhle dědečka vyfoceného. Ono se to běžně dělalo, rodiny se takhle fotili. Já chodívám do jedné fotografické dílny. A tam jsou fotky z šedesátých let, kde jsou třeba děti, které zabil blesk. A na té fotce jsou rakve. Otevřené, opřené a v nich ty načančané děti. Kolem nich rodina. Posmrtná fotka, dělalo se to. Na mě to působilo šíleně. Ale když se teď bavíme o tom streamu, ono to je hodně podobné. A má to třeba podobný důvod. Skrz technologii zachovat tu vzpomínku.

Eva Lammelová: Jenže ono teď to je možná divné, protože se to děje poprvé. Teď se to ustanovuje. Nejsme zvyklí takhle něco vytvářet, všechno už je vymyšlený. A teď přišel covid a my si říkáme „aha, tak teď už tohle bude třeba normální.“ To jsem si při natáčení hodně uvědomovala.

Jan Hanák: Řeknu jednu zkušenost z přenosů bohoslužeb, což má podle mě podobný rozměr. Rozhodně jsem zastáncem toho, že když se to už dělá, tak se to má dělat zvukově. A to nejen proto, že jsem do zvuku zamilovanej, ale prostě proto, že ten obraz je strašně všeobjímající a člověk se buď směřuje na blbosti nebo když tam je třeba stream pohřbu, tak jen na tu rakev a věnce. Ale v okamžiku, kdy člověk jen zavře oči a naslouchá, vnímá to, co někdo řekne a ty ruchy prostředí. Imaginace jede a ani nemusím mít obraz a jsem tam přítomný niterně. Tak to bych doporučoval.

Z publika: V tom dokumentu bylo často slyšet vaše dcera. V tom byla nějaká symbolika nebo to bylo prostě tím, že byla pořád u vás?

Eva Lammelová: Symbolika v tom možná byla podvědomě, ale víte, když jste na mateřský, tak to dítě je pořád s váma a chce být s váma. No a mobil snímá docela na dálku, takže je slyšet. Není v tom symbolika. Já, jak jsem to cestou sem v autě poslouchala, tak já si říkala, že já o tom vlastně neumím mluvit. Ono ex post v tom ty filmový kritici třeba hledají teorie a myšlenky, ale někdy to tam prostě není, někdy jen točíte spontánně. A to byl můj případ, já jsem to točila a nepřemýšlela. Pak v post produkci už jo, to člověk musí přemýšlet. To je strašný. Když máte deset hodin materiálu a máte sestříhat půl hodinu. To je devět a půl hodiny co vyhodíte. Je tam spousta plevelu, ale i tak to je těžký. Od toho tam je ten dramaturg a já jsem za to Brit vděčná. Ale vezte si to, vy můžete ze stejného materiálu postříhat milión různých dokumentů. A to je fascinující.

Z publika: Kdy nastal ten moment, kdy jste si řekla, že to začne tím pláčem? To vám zavolali, že vám umřela babička a vy jste hned zapla rekordér a nahrála jste, jak u toho brečíte?

Eva Lammelová: Já to slyším po dvacátý a říkám si: „Sakra, já jsem trapná. Proč tam je ten pláč?“ Slyším to po dvacátý první: „Jo, ten pláč je dobrej.“ A po dvacátý druhý to je zase patetický. Takhle se to furt mele. V nějaký moment to člověk musí utnout a rozhodnout to. Jasně, že mi někteří kamarádi za to dávali čocku. Ale jsem ráda, že jsem to tam dala. Jasný, nebylo to tak jak říkáte, to bych byla pořádná Supermanka. Ale ten pláč musel být autentickéj. Což bylo těžký, protože když je opravdu autentickéj, tak vás to nenapadne natočit. Ale za ten týden brečíte dvakrát denně. Na potřetí jsem si na to vzpomněla a natočila. Manžel se mi divil, že to tam chci dát, ale je to autentický a dokumenty jsou autentický. Fakt jsem ho tam chtěla. A teď kdy to utnout, aby to už nebylo moc? Já to sice netočím primárně pro lidi, ale chcete, aby to někdo slyšel. Kámoš mi psal: „Evko, já to nedal. Já se bál, ty tam máš ten pláč...“ Tak tehdy jsem toho třeba litovala. Na druhou stranu, mě by ten pláč spíš motivoval k poslechu. Stejně to děláte podle svého pocitu. Pak je důležitěj ten dramaturg. Já jsem vždycky měla zkušenost, třeba z český televize, že dramaturgové jsou administrativní profese a pak přišla Brit. A ona byla tvůrčí a začala mě povzbuzovat v tom, co dělám, bylo to super. Dramaturg hraje velkou roli.

Jan Hanák: A co si myslela Brit o tom pláči?

Eva Lammelová: Ten ji přišel dobrej.

Z publika: Neuvažovala jste někdy o přidání komentáře, který by celým dílem provázel?

Eva Lammelová: Já ho tak nemám ráda. Ale neodsuzuji ho vůbec. Já ho nemám ráda u sebe, já bych ho neuměla. Ale třeba ten úvod, to je komentář. A tam jsem trpěla. Ale Brit říkala, že bych to měla na začátku vysvětlit. Ale já se toho bojím a neumím to. Kdybyste viděli, jak jsem to namlouvala. Já to nechtěla dělat ve studiu, aby ten zvuk nebyl příliš sterilní. Takže Tomáš, náš mistr zvuku Tomáš mi vytvořil z paravanu takovej trojúhelník, ještě jsem přes sebe něco hodila a v tom jsem na mobil namlouvala ty napsané věty, tak aby zněly autenticky. A pak se to všechno dohromady zmixovalo. Já to říkám často, je to hodně o tom týmu. Proto nejsem ráda, když je vyzdvihovanej ten režisér, protože to není jen o něm.

Jan Hanák: Ono, jak se ta narace vytváří, v tom studiu, tak ono to není jen o tom zvuku. Ale ono to studio nějak působí i na tebe, dělá z tebe toho člověka, co to teď říká. Já se najednou stávám tím vypravěčem. Já si radši ty věci točím doma s dekou na hlavě.

Eva Lammelová: Nebo je taky dobrý stoupnout si, pak můžete používat celé tělo.

Jan Hanák: Ano, a to je dobrá poznámka do publika. Až něco budete točit, tak nebojte se zapojit celé tělo. Nebo někdy je dobré si třeba jen dělat poznámky, nepsat celé věty. Můžete nad tím víc přemýšlet a pomůže vám to být přirozenější.

Eva Lammelová: Jenže pak vás někdo chce režírovat a vy se pohádáte.

Jan Hanák: Proto já nejradši tyhle narace dělám doma. Samozřejmě to natáčím třeba desetkrát a je to porod. Ale rád si to zrežíruju sám.

Eva Lammelová: Ještě mi řekněte, kdo z vás by tady rád něco točil? Jděte do toho. Dan Moravec říkal, že i když se nějaký téma točilo stokrát, stejně to po stoprvní bude originální. Takže to jenom na závěr, jděte do toho.